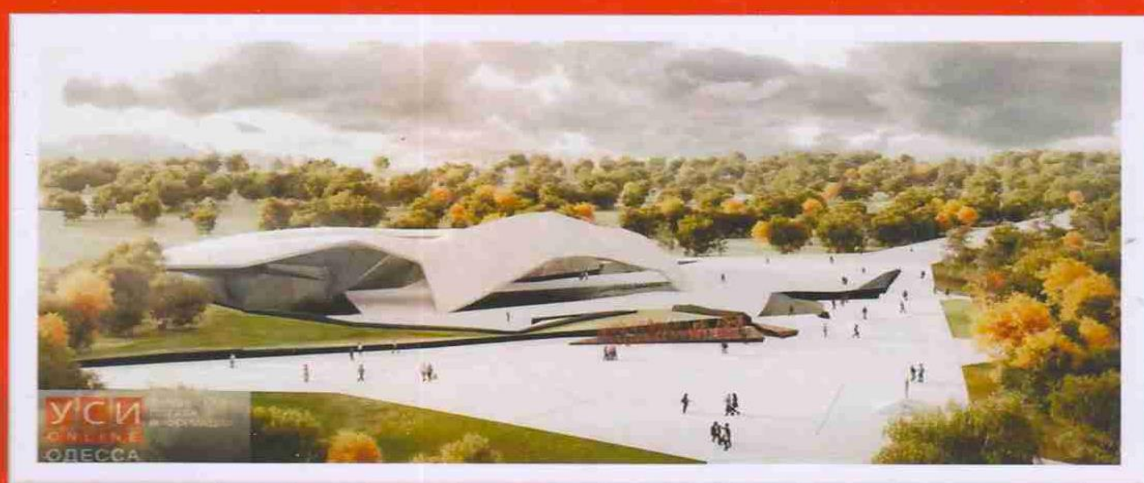

Михайло Готор

Меморіальні проекти в пам'ять про трагедію у Бабиному Яру

Національний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр»

Київ-2020

Меморіальні проекти в пам'ять про трагедію у Бабиному Яру

Багато років у Бабиному Яру не було жодного пам'ятного знака, який би нагадував про події 1941 – 1943 років.

Протягом перших років по війні історію вбивств у Бабиному Яру, як і Голокост, вилучали з усіх сфер радянської дійсності. Приміром, навіть видання книжок на ці теми було ускладненим. Йдеться про збірник «Чорна книга», який підготували в 1944- 1946 рр. Ілля Еренбург та Василь Гроссман. Варто додати, що над збірником спогадів і документів працювали не лише Еренбург і Гроссман, а й безліч інших письменників та діячів як єврейського, так і неєврейського походження: В. Лідін, М. Алігер, В. Іванов, Р. Фраєрман та інші.¹

Він мав складатися зі свідчень та матеріалів про вбивства єврейського населення під час окупації, які упорядники зібрали протягом самої війни та одразу після її закінчення. Найцікавішим є те, що збірник був надрукований, але у 1948 р. наклад було знищено.²

Першим у центральній пресі тему увічнення пам'яті жертв Бабиного Яру підняв початкуючий київський письменник Віктор Некрасов.

Обурений нехтуванням київської влади до пам'яті розстріляних в Бабиному Яру в роки війни, і відсутністю пам'ятника на цьому місці, через вісімнадцять років після трагедії, Віктор Некрасов виступив з різкою критикою київської влади, написавши статтю «Чому це не зроблено?», Опубліковану 10 жовтня 1959 року в «Літературній газеті». *«Бабин Яр, куди 29 вересня 1941 року сюди було зігнано гітлерівцями кілька десятків тисяч ні в чому не винних мирних жителів і безжально розстріляно, залили водою. І передбачається «засипати, зрівняти, а на його місці зробити сад, спорудити стадіон ...»*

---

¹ Черная книга. О злодейском повсеместном убийстве евреев немецко-фашистскими захватчиками во временно-оккупированных районах Советского Союза и в лагерях уничтожения Польши во время войны 1941-1945 гг. / Под ред. Гроссман В., Эренбурга И. – Иерусалим : Издательство «Тарбут», 2002. – С. 18.

² Там же – С. 9.

"Чи це можливо? Кому це могло прийти в голову - засипати яр глибиною в 30 метрів і на місці найбільшої трагедії гратися і грати в футбол?"

Ні, цього допустити не можна!

Коли людина вмирає, її ховають, а на могилі його ставлять пам'ятник. Невже ж цієї данини поваги не заслужили 195 тисяч киян, по-звірячому розстріляних в Бабиному Яру, на Сирці, у Дарниці, у Кирилівській лікарні, в лаврі, на Лук'янівському кладовищі ?!»

Але справжнім вибухом у СРСР, а потім і на весь світ став реквієм-вірш Євгенія Євтушенка „Бабин Яр”, який він написав у Києві. У вересні 1961 року поет прибув до України на поетичний вечір. Тоді ж Євтушенко з очевидцем трагедії окупованого Києва Віктором Некрасовим відвідав місця масових убивств людей у Бабиному Яру. Байдуже і цинічне ставлення місцевої влади до місця мученицької смерті сотні тисяч невинних людей потрясло поета.

Про цю екскурсію згодом він згадував: „Коли ми туди прийшли, я був зовсім шокований тим, що побачив. Я знав, що ніякого пам'ятника там немає, але я сподівався побачити пам'ятний знак або упорядковане місце. І несподівано побачив звичайне звалище... На наших очах прибували вантажівки і звалювали все нові купи сміття”.

У 1959 р. Некрасов пише повість «Кіра Георгіївна» і виступає в "Литературной газете" з низкою статей про необхідність увічнити пам'ять радянських людей, і в першу чергу євреїв, розстріляних фашистами в 1941 р. в Бабиному Яру, тоді передмісті Києва. Некрасова стали звинувачувати в організації "масових сіоністських збіговиськ", коли він, з жменькою інших знаменитостей, приходить на місце розстрілу десятків, а то й сотень, тисяч людей і публічно відстоює свої погляди.

Віктор Некрасов, біля огорожі Лук'янівського єврейського кладовища, на першому мітингу у Бабиному Яру. 24 вересня 1966 р., м. Київ. (джерело:nekrassov-viktor.com)

Редактор «Нового світу» Анна Берзер в своїх спогадах відзначала, що «Бабин Яр став частиною власного життя Некрасова – особистої, громадської, громадянської та письменницької».³

Про стихійний мітинг 29 вересня 1966 р. згадується в доповідній записці старшого слідчого КДБ УРСР «Про випадок самовільного зібрання в Бабиному Яру»: «...сюди самовільно зібралися жителі Києва, переважно єврейської національності. Перед присутніми різні особи проголошували промови, в яких, разом із закликами вшанувати пам'ять загиблих, висловлювалось незадоволення, що досі на цьому місці немає пам'ятника, що у державі нібито євреї перебувають у нерівних умовах стосовно інших національностей, посилаючись на відсутність єврейських шкіл, театрів, друкарень і т.д.»⁴. Того дня відбулося не лише зібрання

³ Спогади А. С. Берзер «О Викторе Некрасове» були опубліковані в журналі «Дружба народів», 1989, № 5, стр. 142—152.

⁴ Ольга Колесник Бабин Яр як місце пам'яті: огляд комеморативних практик і пам'ятних знаків. – Acta studiosa historica, 2014 Ч. 4 С. 148.

громадян, а й виступи інтелігенції. Зокрема, брали слово Віктор Некрасов, Борис Антоненко-Давидович, Іван Дзюба, архітектор Білоцерківський.

Це підштовхнуло владу до дії. 19 жовтня 1966 р. було прийнято спільне рішення Київського міськкому КПУ та міськвиконкому «Про встановлення пам'ятних закладних каменів на території Бабиного Яру і в сквері на Привокзальній площі в Дарниці».⁵

Незабаром між вулицями Дорогожицької та Мельникова з'явився камінь з написом: «Тут буде споруджено пам'ятник радянським людям – жертвам злочинів фашизму під час тимчасової окупації р. Києва в 1941–1943 роках».

Спочатку пам'ятник хотіли встановити на місці масових розстрілів неподалік від того місця, де зараз знаходиться станція метро «Дорогожичі», але після наповнення яру землею і відходами цегельних заводів у 1961 році насипні ґрунти не могли витримати такий масивний монумент. Пам'ятник вирішили встановити на твердому ґрунті між двома місцями масових розстрілів: власне яром за вул. Мельникова і протитанковим ровом за вул. Дорогожицькою. Також врахували і той факт, що із протилежного боку вул. О. Теліги був Сирецький концтабір, на території якого теж було вбито велику кількість людей.

Ситуація зі ставленням до Голокосту почала змінюватися лише в першій половині 1960-х років. У 1965 р. до святкування 20-річчя Перемоги було проведено збір інформації про загиблих під час війни, у 1966 р. відбулися перші вшанування жертв у Бабиному Яру – у зв'язку з 25-ю річницею від початку розстрілів у 1941 р. Влаштування роковин не було передбачене радянською владою. Активісти, мешканці міста та родичі жертв самі прийшли до Бабиного Яру. Влада відреагувала проведенням альтернативних мітингів, санкціонованих згори, проте саме цей момент стає переломним у започаткуванні практик вшанування жертв Бабиного Яру.

5 липня 1965 Рада Міністрів УРСР прийняла постанову № 658 *«Про проведення закритого конкурсу на створення проєктів пам'ятника-монумента*

---

⁵ ДАКО, ф. П-1, оп. 22, спр. 136, арк. 50, 62.

на честь радянських громадян і військовополонених солдатів і офіцерів Радянської Армії, які загинули від рук німецько-фашистських окупантів під час окупації м Києва».

Згідно з даною постановою в 1965-66 рр. було проведено два тури конкурсу. На перший було представлено 20 проектів і на другий – 12. Серед них були цікаві ідеї та імена архітекторів Й. Каракіса⁶, Б. Лекаря, А. Мілецького, скульпторів В. Бородая, В. Швецова, В. Селібера, художників А. Рибачук і В. Мельниченко. Ідею майбутнього пам'ятника відстоювали Василь Стус, Сергій Параджанов, письменник Віктор Некрасов. Вони наполягали на тому, щоб зберегти Бабин Яр таким, яким він є – місцем трагедії. Автором унікального проекту Музею-меморіала в Бабиному Яру був лауреат державної премії України архітектор А. Крижопольський. Були і інші проекти. Але жоден не був реалізований.

Про найцікавіші три проекти, що сподобалися Некрасову, він написав у своїй статті «Нові пам'ятники» для журналу «Декоративне мистецтво» (№ 12, 1966). Як і слід було очікувати, ніяких результатів цей конкурс не дав, премій ніхто не отримав. І тільки в 1976 році, через десять років після мітингу і через два роки після від'їзду Некрасова в еміграцію, пам'ятник був зведений. На бронзовій плиті біля його підніжжя викарбовано слова: «Тут у 1941-1943 роках німецько-фашистськими загарбниками було розстріляно понад сто тисяч громадян міста Києва і військовополонених», але ж Некрасов неодноразово

---

⁶ Йосип Юлійович Каракіс (16 (29) травня 1902, Балта, Російська імперія – 23 лютого 1988, Київ, Українська РСР, СРСР) – український радянський архітектор, містобудівник, художник і педагог, один з найплідніших київських зодчих. Архітектор світового класу, відомий на території колишнього Радянського Союзу та за кордоном як майстер короткої епохи українського конструктивізму і активний борець за збереження історичних пам'яток. На думку фахівців, безліч новаторських ідей автора житлових і громадських будівель 30-х років ХХ століття свіжі і актуальні сьогодні, а задуми архітектора значно випередили свій час. Йосип Каракіс — автор десятків будівель, які стали згодом пам'ятками архітектури і ряду типових проектів. В цілому, за його проектами побудовано більше 4500 шкільних будівель (будівництво продовжується і понині). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (відвідано 25.11.2020).

говорив і наполягав на простій істині: «Тут розстріляні люди різних національностей, але тільки євреї вбиті за те, що вони євреї ... ».

Біля Будинку архітекторів в Києві. Зліва направо: Михайло Пархомов, Григорій Кіпніс, Авраам Мілецький, Віктор Некрасов, Леонід Волинський, Борис Бродський, Надія Лазарева (Мірова), Валентин Селібер після перегляду конкурсних проєктів пам'ятників в Бабиному Яру, 1965 р. (джерело: nekrassov-viktor.com).

Другий конкурс, оголошений після анулювання першого, пройшов під назвою "Дорога, смерть і відродження життя".

Архітектор Авраам Мілецький пише з цього приводу: «Влада оголосила закритий конкурс проєктів пам'ятника одночасно для двох місць – у Бабиному

Йосип Каракіс

Яру і на місці табору військовополонених у Дарниці. У конкурсній програмі було написано: «Монументи повинні художнім образом відобразити героїзм і непохитну волю нашого народу в боротьбі за перемогу великих ідей комунізму ... мужність і безстрашність радянських громадян перед лицем смерті... Кращим проєктом Союз архітекторів визнав пам'ятник, що зображав

фігуру з прапором. Цей проект був поданий на затвердження першому секретарю Компартії України Петру Шелесту. Чи не вловивши підлабузництва Спілки архітекторів, він тільки сказав: "Я думаю, що це не для Бабиного Яру"».⁷

Пам'ятника на місці загибелі десятків тисяч киян до 25-ї річниці трагедії так і не поставили.

Віктор Некрасов (зліва) і Авраам Мілецький (джерело:nekrassov-viktor.com).

Згадує дочка одного з переможців конкурсу І. Каракіса, архітектор Ірма Каракіс, присутня тоді на публічному обговоренні конкурсних проектів: «Ці спогади спливають у моїй пам'яті яскравими спалахами мізансцен і персонажів, які вимовляють пристрасні слова. Вони залишаються в моїй свідомості до кінця моїх днів.

Антисемітські, з папірця, промови клеймителів перемежовувалися, як у калейдоскопі, з виступами затаврованих – відомих архітекторів і письменників, в основному, євреїв. Запам'яталося яскравий, емоційний виступ письменника Віктора Некрасова.

---

⁷ Авраам Милецкий. Наплывы памяти. Иерусалим. Филобиблон, 1998.

Але особливо вразило мене виступ кінорежисера Параджанова, який, знявши з руки годинник, оголосив хвилину мовчання, яка, як здалося, затягнулася секунд на сто ... У гробовій тиші залу почалися масові ридання родичів загиблих. Ще запам'ятався виступ співробітника інституту Променергопроект Белоцерковіча: «Антисемітизм був! Антисемітизм є! Антисемітизм буде!».

Обговорення робіт було бурхливим. Одні напірали на те, що в Бабиному Яру загинули військовополонені, тому їх треба зобразити. Інші взагалі вважали, що сім круч в проектах Аби Мелецького та Йосипа Каракіса – це іудейська менора, яка стала гербом Ізраїлю. Більшість офіційних осіб схилилися до того, що єврейську тему, а разом з нею і загибель цивільного населення, з меморіалу треба прибрати.

Книгу відгуків, в якій поруч із записами в підтримку проектів з'явилися антисемітські висловлювання, вилучили, а конкурс анулювали».⁸

В інтерв'ю «Бабин Яр: Трагедія про трагедію» скульптор Анатолій Ігнащенко зокрема сказав: «Після війни – творча група головного архітектора Києва Олександра Власова розробила проект пам'ятника жертвам Бабиного Яру. Проект не був реалізований... Невідомо, з чиєї ініціативи ландшафт Бабиного Яру почали знищувати, намагаючись величезний яр зрівняти з землею. Дні і ночі працювали земснаряди. Як гриби росли «хрущоби», споруджувався парк відпочинку зі спортивними об'єктами, літнім кінотеатром, кафе і навіть... танцмайданчиком... Згідно тоді пануючої у нас ідеології всі жертви Бабиного Яру не заслуговували народної пам'яті: українці – націоналісти, військовополонені – підлі боягузи і зрадники. З приводу євреїв існувала думка: що це за нація, якщо не чинячи опір фашистам, за першим покликом окупантів прийшла у Бабин Яр на розстріл... Про тисячі військовополонених замовчували

---

⁸ Евгений Оленин Забытый конкурс 65-го года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.is/Dja2> (відвідано 12.03.2016).

– хіба могли солдати, офіцери, генерали доблесної радянської армії тисячами здаватися в полон?!».⁹

Проект меморіалу в пам'ять трагедії у Бабиному Яру¹⁰

(Й. Каракіс у співавторстві з художником З. Ш. Толкачевим, скульпторами Я. С. Ражбой і Є. Жовнировським)

Малюнок дерева, що послужив основою для зародження образу "розколотого дерева"

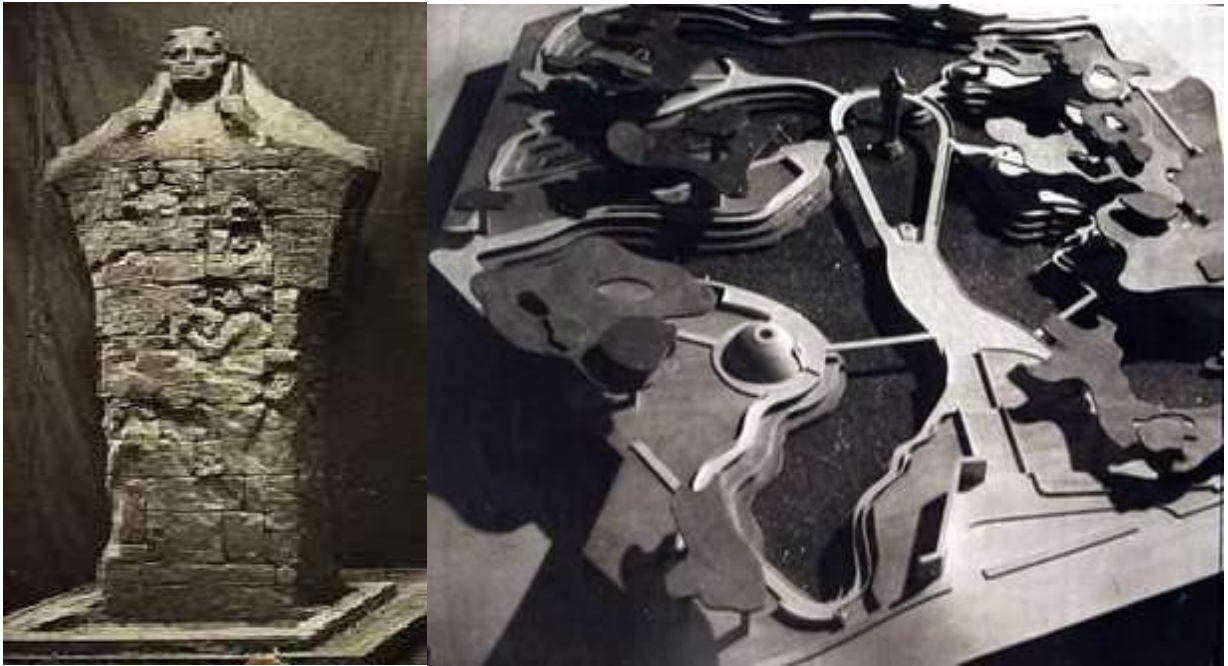
⁹ Владимир Платонов Бабий Яр: Трагедия о трагедии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/babiy_yar_tragediya_o_tragedii.html (відвідано 12. 03. 2016).

¹⁰ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://karakys.narod.ru/Virtual/60/Kiev_Babinjar/Kiev_Babinjar.htm (відвідано 18. 11. 2018).

Перший варіант пам'ятника виконаний у вигляді розколотого дерева з музеєм всередині. По гвинтових сходах відвідувач піднімається на другий ярус, де в розписах художника Зіновія Толкачова відображено торжество життя (перший ярус присвячений трагедії).

У другому варіанті проекту тему відображає скульптурна група зі статуєю скорботи, в яку незаживаючими ранами врізані зображення героїзму, страждання і загибель (скульптор Я. С. Ражба).

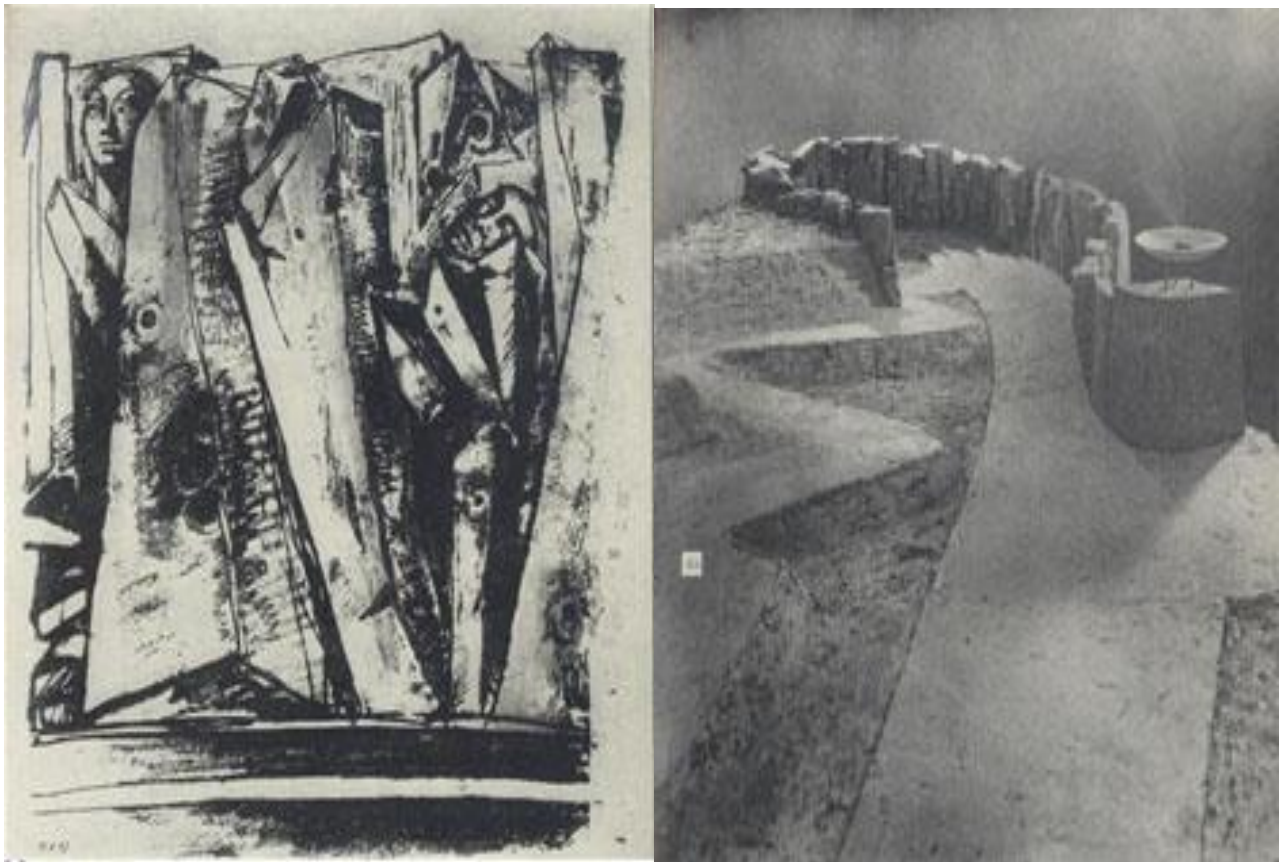
Третій варіант – передбачає установку пам'ятника у вигляді бетонного десятиметрової висоти блоку з пробитим в ньому силуетом людини. Блок вгорі вінчається незгасним вогнем ...

Проект А. Рибачук та В. Мельниченко « Коли руйнується світ. Бабин Яр»

Представлений Адою Рибачук¹¹ і Володимиром Мельниченко проект "Коли руйнується світ. Бабин Яр" був визнаний комісією експертів кращим, але так і не був ніколи втілений в життя.

Проект «Коли руйнується світ. Бабин Яр», присвячений пам'яті жертв Бабиного Яру – Життя проти Смерті. Це історія не тільки їх творчості, а й громадянської мужності, вірності людським принципам.

---

¹¹ Ада Федорівна Рибачук (27 липня 1931 Київ – 21 вересня 2010, там же) – живописець, графік, художник декоративно-прикладного мистецтва, автор нарисів, есе, сценаріїв. У 1957 році закінчила Київський державний художній інститут. В архітектурі, монументальному мистецтві, скульптурі, документальному кіно працювала в співавторстві з Володимиром Мельниченко.

Рибачук Ада Федорівна¹²

Володимир Мельниченко¹³

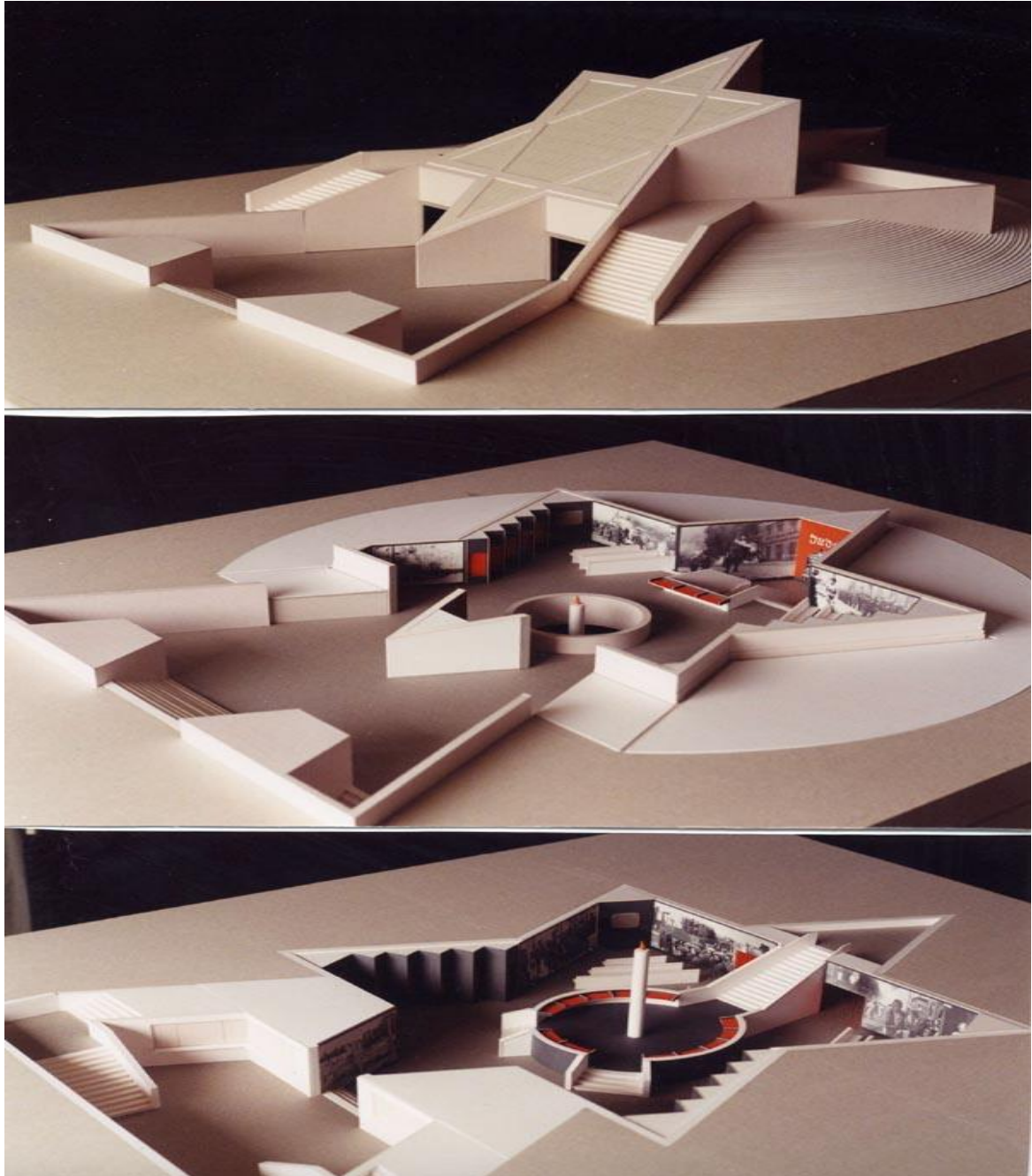
Виставка конкурсних пам'ятників.1966р. (джерело: архів Еммануїла Діаманта)

¹² [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nekrassov-viktor.com> (відвідано 18. 11. 2018).

¹³[Електронний ресурс]. – Режим доступу: nekrassov-viktor.com (відвідано 18. 11. 2018).

Проект Альберта Крижопольського¹⁴

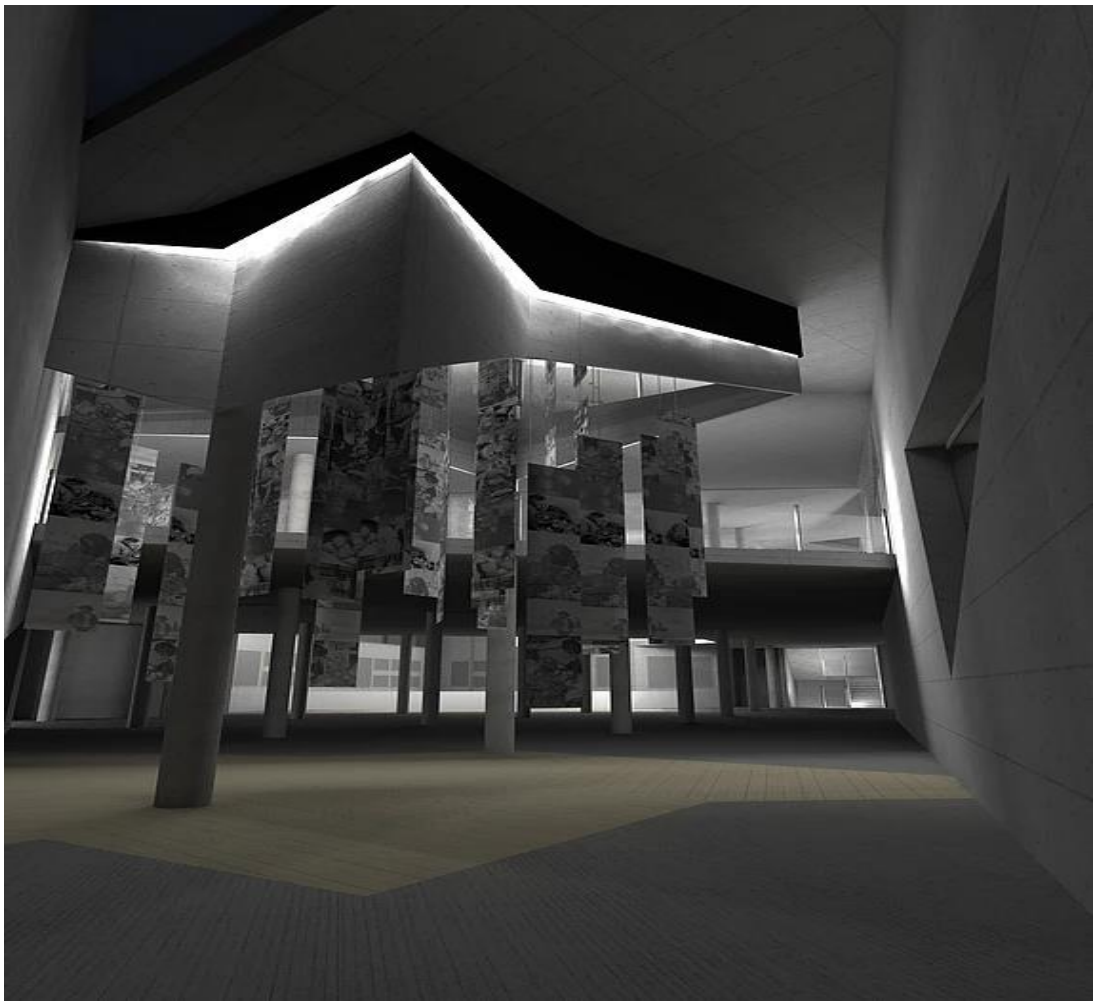
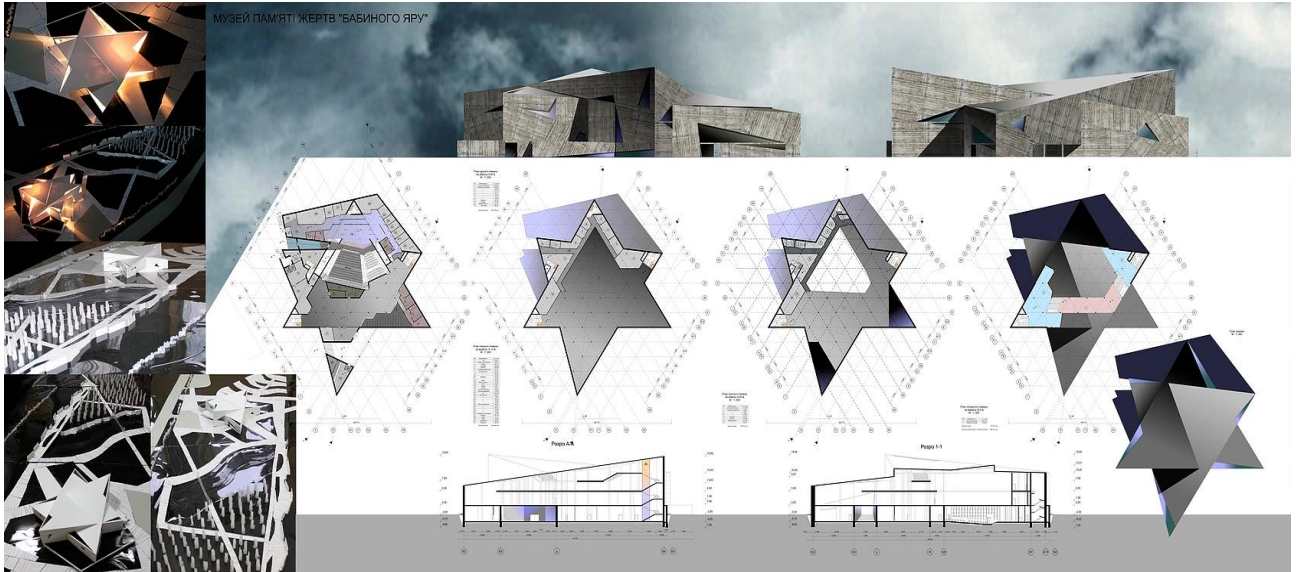
Автором унікального проекту Музею-Меморіала в Бабиному Яру був лауреат державної премії України архітектор Крижопольський.

---

¹⁴ Альберт Маркович Крижопольський (народився в 1942 році в Києві в єврейській родині) – архітектор, дизайнер, Лауреат Державної премії України ім. Т. Шевченка, один з творців Музею медицини та Музею М. Булгакова (на Андріївському узвозі в Києві). З початку 2000-х років живе у Німеччині, в Бонні. Розробив проект музею Голокосту в Бабиному Яру.

**Проект музею пам'яті жертв Бабиного Яру,
архітектора Л.П. Скорик (2012 р.)**

Проект «Меморіально-музейного комплексу «Бабин Яр», архітектора Реви М.В. (2015 р.)

Меморіальний музей пам'яті жертв Бабиного Яру

Питання створення історико-меморіального заповідника на території Бабиного Яру піднімалося неодноразово протягом довгого часу.

За ініціативою Президента Єврейської ради України, голови фонду «Пам'ять Бабиного Яру» І. М. Левітаса, Київською міською державною адміністрацією 13.03.1999 року було створено комісію, за результатами роботи якої був складений окремий протокол. Пунктом 3.1 даного протоколу, для уточнення місць масового розстрілу населення, встановлення охоронних меж, було передбачено розробку історико-містобудівного опорного плану території Бабиного Яру з прилеглими територіями.

З метою донесення до громадян історії трагічних подій масового знищення нацистами мешканців Києва і військовополонених у Бабиному Яру, для збереження й увічнення пам'яті жертв нацистського терору та Голокосту, проведення музейної, виставкової, екскурсійної та культурно-освітньої роботи, духовного збагачення громадян, комплекс пам'яток в урочищі Бабин Яр у м. Києві постановою Кабінету Міністрів України від 01. 03. 2007 року № 308 «Про

Державний історико-меморіальний заповідник „Бабин Яр”» було оголошено Заповідником з віднесенням його до сфери управління Міністерства культури і туризму України.

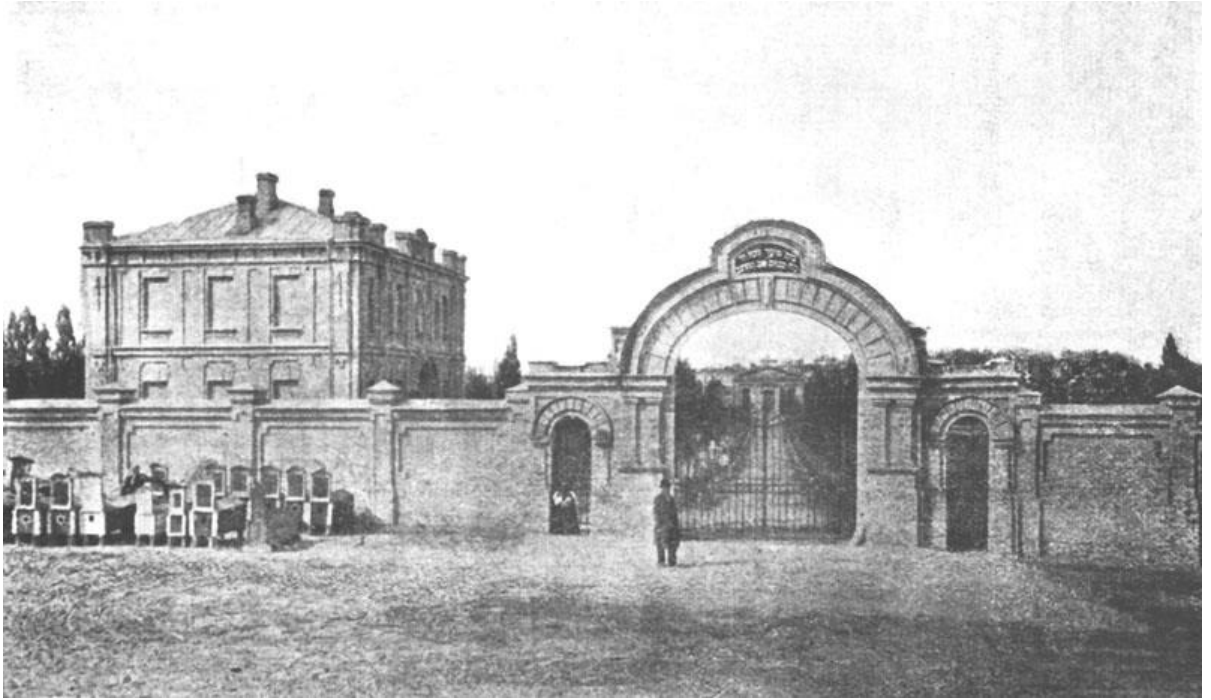
Указом Президента України № 258 від 24. 02. 2010 року, з огляду на велике міжнародне значення діяльності Державного історико-меморіального заповідника „Бабин Яр” в питаннях увічнення пам’яті жертв Бабиного Яру, Заповіднику було надано статус Національного.

Питання, щодо забезпечення Заповідника приміщенням для створення Меморіального музею неодноразово розглядалося на різних рівнях. Як проміжний альтернативний варіант було підняте питання про передачу приміщення по вул. Ю. Ілленка, (Мельникова) 44 Національному історико-меморіальному заповіднику "Бабин Яр" для створення Меморіального музею пам’яті жертв Бабиного Яру та розміщення дирекції Заповідника.

Цей будинок зведено у 1892 р. для розміщення контори Єврейського цвинтаря. Ці функції він виконував до 1962 р., коли цвинтар було ліквідовано згідно рішення виконкому Київради.

Під час німецької окупації у цьому будинку деякий час перебував спеціальний підрозділ СС, який здійснював спалення трупів жертв нацистів у Бабиному Яру. Таким чином, зазначений будинок є спорудою, що безпосередньо пов’язана з трагічною історією Бабиного Яру і єдиним німим свідком трагічних подій у цьому місці.

Наказом Міністерства культури і туризму України від 30.12.2010 р. № 1328/0/16-10 даний історичний об’єкт по вул. Ю. Ілленка (Мельникова), 44 взятий під державну охорону як пам’ятник місцевого значення (охоронний № 641-Кв). Ця історична будівля на той час належала Київській міській раді профспілок, деякий час використовувалася як гуртожиток, але останнім часом вже не використовувалась.

Кам'яна огорожа, вхідні ворота та контора на Лук'янівському єврейському кладовищі. Початок XX ст.

Будинок контори Лук'янівського єврейського кладовища, вул. Ю. Ілленка (Мельникова), 44. м. Київ, 2017 р.

Впродовж 2016 р. проведено цілий ряд необхідних судових і процедурних змін права власності на будівлю колишньої контори єврейського кладовища (вул. Ілленка, 44) після чого Розпорядженням Кабінету Міністрів України за № 427 від 8 червня 2016 р. „Про передачу будівлі у м. Києві до сфери управління

Міністерства культури” історична будівля була передана із сфери управління Фонду державного майна до сфери управління Міністерства культури з подальшим закріпленням її за Національним історико-меморіальним заповідником "Бабин Яр". Відповідним наказом Міністерства культури України від 11 липня 2016 р. за № 526 будівля по вул. Ю. Ілленка (Мельникова), 44 була закріплена за Національним історико-меморіальним заповідником „Бабин Яр” для створення, після проведення її реставрації та перепланування, Меморіального музею пам’яті жертв Бабиного Яру.

Національним історико-меморіальним заповідником „Бабин Яр” проведено експертну оцінку зазначеної будівлі, проведена процедура зміни цільового призначення будівлі з житлової в нежитлову та її державна реєстрація. Оформлено охоронний договір на пам’ятку та прийнято її на баланс Заповідника.

Розроблена проектно-кошторисна документація реставрації пам’ятки архітектури місцевого значення – будинку контори єврейського кладовища по вул. Ю. Ілленка (Мельникова), 44 з пристосуванням для розміщення музейної експозиції, що присвячена трагедії Бабиного Яру (стадія «П»). Отриманий позитивний експертний звіт щодо розгляду проектної документації за проектом «Реставрація та пристосування пам’ятки архітектури місцевого значення - будинку контори єврейського кладовища по вул. Ю. Ілленка (Мельникова), 44 у м. Києві». Розроблений ескізний дизайн-проект музейної експозиції.

Проведений тендер і заключений договір з переможцем тендерних закупівель, ТОВ „Тауріс”, на виконання реставраційних робіт з пристосуванням будівлі по вул. Ю. Ілленка (Мельникова), 44 для створення в ній Меморіального музею пам’яті жертв Бабиного Яру. Реставраційні роботи з пристосуванням будівлі проводяться з грудня 2018 р.

На даний час в будівлі завершені демонтажні роботи, завершено підсилення фундаменту будівлі, завершені роботи по влаштуванню перекриття між підвалом, першим, другим поверхами і мансардою. Завершені роботи по облаштуванню даху будівлі. Виконано ін’єктування тріщин. Виконано гідроізоляцію фундаментів, влаштовано гранітні приямки та центральний ганок

входу до Музею. Виконані роботи по цегляному муруванню прибудови для облаштування ліфта та сходових клітин на виконання ДБНів.

Паралельно з веденням реставраційних робіт здійснено коригування проектної документації, що стало необхідним в процесі виконання реставрації будівлі. Отримані відповідні дозволи на проведення будівельних та земляних робіт, а також ордери на порушення благоустрою території.

Розроблено тематико-експозиційний план, мультимедійні та інтерактивні комплекси Меморіального музею пам'яті жертв Бабиного Яру.

Завершення реставраційних робіт і відкриття Меморіального музею пам'яті жертв Бабиного Яру планувалося завершити до вересня 2021 р., до 80-х роковин трагедії Бабиного Яру.

Проте, не дивлячись на багаторазові звертання Заповідника до Київської міської державної адміністрації до цього часу не вирішене питання передачі в постійне користування Заповіднику земельної ділянки на якій знаходиться дана будівля. Без вирішення цього питання стане не можливим завершення реставраційно-ремонтних робіт.

Реставрація та пристосування пам'ятки архітектури місцевого значення (охор. № 641-Кв) – будинку контори єврейського кладовища на вул. Ілсенка (Мельникова), 44 у м. Києві під Меморіальний музей пам'яті жертв Бабиного Яру, 2020 р.

Проект експозиційних комплексів Меморіального музею пам'яті жертв Бабиного Яру

Фотогалерея проведення реставраційних робіт будівлі по вул. Ю. Ілленка (Мельникова), 44 для створення в ній Меморіального музею пам'яті жертв Бабиного Яру, 2020 р.

